

EXEGEZA TRE CUTULUI CA MILITANTISM POLITIC. CAZUL GÂNDIRII LUI IOAN BUDAI-DELEANU

Victor Neumann

Timișoara

Geneza profețiilor despre trecut

Studiul meu va încerca să răspundă la întrebările: care este adevăratul mesaj al Școlii Ardelene, cu deosebire al lui Budai-Deleanu, unul din vârfurile acesteia?; ce fel de motivații invocă învățații români din Transilvania în scopul afirmării națiunii pe fondul unei situații socio-culturale în care abia debutaseră programele alfabetizării în masă?; este sustenabilă teza potrivit căreia religia, cultura și politica își dăduseră mâna în secolul al XVIII-lea spre a genera o națiune a elitelor românești?; care sunt consecințele faptului că doar clasa cultă românească profită de avantajele emancipării și modernizării?; ce rol joacă protestantismul prusian de limbă germană în formarea gândirii lui Budai-Deleanu și a congenerilor săi?; cât de justificată a fost folosirea geografiei și istoriei ca instrumente ale militantismului politic?; de vreme ce exista o incompatibilitate între orientarea luministă și aceea romantică, cum s-a ajuns la amalgamul de idei al gândirii intelectuale din Transilvania?

Cultura română cunoaște o primă amplă preocupare pentru asumarea ideilor moderne grație activității variate și fecunde desfășurate la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea de grupul intelectual cunoscut sub numele de *Școala Ardeleană*. Deși există exemple ce precedă contribuțiile acesteia, între care opera lui Dimitrie Cantemir a fost socotită de exegeți ca fiind cea mai valoroasă, luminiștii români din Transilvania sunt aceia ce probează cel dintâi amplu interes pentru conștientizarea identității comunitare românești și formularea idealurilor politice ale acesteia. Inspirată de mișcarea de idei europeană, îndeosebi de ideile Aufklärung-ului imperial și de *Sturm und Drang*-ul german, operele Școlii Ardelene aveau ca scop principal recunoașterea drepturilor politice ale românilor din regiunile aflate sub administrația Imperiului Habsburgic.

De departe cel mai fecund dintre intelectualii români inspirați de enciclopedismul iluminist și de romantismul militant, Ioan Budai-Deleanu este atât autorul unei admirabile opere beletristice, cât și al uneia istorice. Dacă poemul *Țiganiada* a fost apreciat ca un unicat literar pentru epoca de debut a culturii române moderne, recentele ediții din opera sa indică și o preocupare constantă

pentru istorie. Aidoma congenerilor lui, Budai-Deleanu consideră trecutul drept argument suprem în articularea gândirii politice. *Despre originile popoarelor din Transilvania*¹ este o carte ce evidențiază legătura dintre istorie și politică, precum și opțiunile teoretice ale intelectualului spre a defini viitoarea identitate națională. Rămasă în manuscris până de curând și, în consecință, puțin comentată, amintita carte marchează începuturile gândirii politice românești. Timpul este unul în care preocuparea pentru receptarea ideilor europene este majoră. Volumul *Despre originile popoarelor din Transilvania* urmează modelul impus de memoriul colectiv *Supplex Libellus Valachorum*, el promovând interesele de emancipare social-politică a românilor din Transilvania². Înrudirea cu modul de gândire al lui Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ioan Molnar Piuariu situează opera lui Budai-Deleanu în școala culturală enciclopedic-luministă și, deopotrivă, în aceea idealist-romantică a Europei.

Există însă o deosebire fundamentală în cazul zonei de est a continentului³, adesea trecută sub tăcere de istorici. Asocierea celor două seturi de idei a condus la termeni și rezultate contradictorii. Luminismul a stimulat orientarea spre modernitate și formarea unei elite a românilor din Transilvania, una care, la rândul ei, a conștientizat importanța emancipării sociale. Ea a beneficiat de știința, informațiile și enciclopedismul luminist, ceea ce a ajutat-o în exprimarea valențelor particulare. Spre deosebire de Occident, valorile culturale din Europa centrală și de est s-au amalgamat cu acelea ale bisericii, cele două forme de cunoaștere subordonându-se ideologiilor timpului. În vreme ce informațiile și metoda de studiu erau influențate de progresul epocii luminilor, problema identitară avea să fie dominată de mitul etno-națiunii de inspirație romantică.

Budai-Deleanu reprezintă trăsăturile amintite în modul cel mai elocvent cu putință. Citind opera istorică a lui Budai-Deleanu, vom descoperi codul cultural dezvoltat de el și de congenerii săi, cod în care regăsim ideea etno-națională. El a fost împrumutat, multiplicat și profesat de toți congenerii săi și de majoritatea urmașilor pașoptiști. Combinația dintre cosmopolitismul luminist, în care Casa de Habsburg jucase rolul de mentor, și diferențialismul etnografic propus de romanticii germani a condus la formularea de ideologii contradictorii: pe de-o parte, libertatea de conștiință și descoperirea pluralismului cultural; pe de alta, partizanatul de grup conducând la supralicitarea particularităților lingvistice și

¹ Ioan Budai-Deleanu, *De Originibus Populorum Transilvaniae. Commentatiuncula cum Observationibus Historico-Criticis. Despre originile popoarelor din Transilvania. Mică dizertație cu observații istorico-critice*, ediție de Ladislau Gyémánt, cu o introducere de Ștefan Pascu și Ladislau Gyémánt, traducere și note de Ladislau Gyémánt, vol. I-II, Edit. Enciclopedică, București, 1991, 334+559p.

² D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Edit. Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 187-198. Elaborat în anul 1791, memoriul cuprinsese o amplă radiografie a situației românilor din Transilvania, destinat fiind să revendice drepturi politice pentru românii transilvani în fața Curții din Viena.

³ Vezi Victor Neumann, *Neam, popor sau națiune. Despre identitățile politice europene*, ediția a II-a, Edit. Curtea Veche, București, 2005.

istorice. Fusese epoca în care s-au născut cele două Europe, una a Franței, cealaltă, a Germaniei. Românii s-au situat în zona de influență culturală austro-germană. Practica ambivalențelor nu va dura mult timp în cazul niciunui membru al Școlii Ardelene. Opera istorică a lui Budai-Deleanu probează cum anume și în ce scop spiritul cosmopolit al Vienei este negat în favoarea propagandei prusiano-germane.

Pornind de la opera istorică a lui Budai-Deleanu, voi încerca să răspund mai exact la întrebarea: care este rezultatul suprapunerii cunoștințelor științifice de sorginte iluministă și a tezelor fanteziste ale epocii romantice? Ipotezele formulate mai sus vor fi astfel însoțite de faptele și de ideile elaborate ori sugerate de Budai-Deleanu în opera sa istorică. Alături de Samuil Micu și Petru Maior, Budai-Deleanu este atras de ideea transformării religiosului în laic. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, greco-catolicismul împreună cu ortodoxia își pierd din valoarea religioasă pentru a potența naționalismul⁴. Profețiile despre trecut contribuie enorm la această metamorfozare. Biserica îmbracă haina națională, context în care imaginea lui Dumnezeu se schimbă în funcție de circumstanțele de viață ale profetilor. Istoricitatea evadează din cercul teologiei și al metafizicii, considerând că acolo nu își mai poate afla desăvârșirea. Ernst Cassirer aprecia această trecere spre o nouă concepție a esenței și a adevărului istoricității ca fiind prezentă mai întâi în cărțile luminiștilor, mai apoi, în opera lui Herder⁵.

Geografia și istoria ca preocupări politice. În căutarea arhetipului

În *Despre originile popoarelor din Transilvania*, Budai-Deleanu prezintă locuitorii Daciei antice, geografia regiunii și premisele unității poporului român înțelese ca fiind identice din antichitate și până în timpurile trăite de autor. Intențiile lui sunt explicite. Când s-a decis să studieze originile popoarelor ce locuiesc în Transilvania, aprecia că ar fi util să prezinte diversitatea de informații despre vechii locuitori ai Daciei și „despre cele mai de seamă prefaceri (ale acestei țări)”. Povestirea ia în considerare Transilvania, dar și regiunile vecine acesteia, adică Ungaria Răsăriteană și Partium-ul, Valahia și Moldova. Motivul acestei

⁴ *Ibidem*, p. 413: „În lupta politică cele două confesiuni religioase separate s-au unit; peste rivalitățile dintre uniți și ortodocși triumfă definitiv primatul național”.

⁵ Ernst Cassirer, *Filosofia luminilor*, traducere și tabel cronologic de Adriana Pop, postfață de Vasile Muscă, Edit. Paralela 45, Pitești, 2003, p. 187. Potrivit lui Cassirer, Herder ar fi „orientat întrebarea sa asupra întregii realități istorice”, încercând să formuleze un răspuns pornind de la intuiție. La o examinare mai atentă, nu este vorba de o continuitate, cât mai ales de o discontinuitate între luminism și romantism. Cele două orientări erau incompatibile, vezi exemplul gândirii lui Immanuel Kant și aceea a reprezentanților romantismului, Herder, Fichte, Hegel, Schelling. Cum s-a ajuns la această confuzie? După moartea sa, scrie Popper, „atunci când nu s-a mai putut apăra, Kant, acest cetățean al lumii, a fost exploatat pentru a servi scopurilor școlii naționaliste romantice, chiar cu succes, în ciuda a tot ce spusese și scrisese împotriva spiritului romantic, a entuziasmului sentimental și a visării deșarte”. Cf. Karl Popper, *Immanuel Kant: filosoful iluminismului (Cuvântare omagială la o sută cincizeci de ani de la moarte)* în Idem, *În căutarea unei lumi mai bune*, traducere din germană de Anca Rădulescu, Edit. Humanitas, București, 1998, p. 134.

extensii? Dacia a fost alcătuită din toate aceste provincii, iar amintitele teritorii „se potrivesc într-atâta încât par a forma într-un fel o singură țară, sortită de natura însăși unui singur popor și unei singure stăpâniri, și despre care se știe că au fost locuite din vechime cam de aceleași neamuri și au fost supuse apoi aceluiași prefaceri”⁶. Tentația enciclopedică, respectiv erudiția luministă este vizibilă la fiecare pas. Trimiterile bibliografice sunt numeroase, dar interpretarea iese adesea din perimetrul cunoașterii faptelor. Majoritatea judecăților istorice au ca scop formularea ideologiei politice, principalul obiectiv al istoricului fiind argumentarea utilității nașterii conștiinței naționale românești și nu cercetarea adevărului.

Trimiterea la o Dacie unică ce cuprinde regiunile așa cum au fost ele definite în literatura geografică și istorică de secol al XVIII-lea, adică Transilvania, Moldova și Valahia, intenționa să dovedească vechimea formelor de organizare statală, originile antice și continuitatea de viață pe același teritoriu a comunității românești. De aici pornește mitul ideii etno-naționale, respectiv, ideea originilor comune și negarea oricărei discontinuități în timp și spațiu a românilor. Scrierile din această categorie devin expresia sentimentelor și impun o schemă a prezentării trecutului și o orientare a istoriografiei în sensul aspirațiilor de unitate geografică și unitate etno-lingvistică sau etno-națională. Este vorba de promovarea în toate împrejurările a revendicărilor politice. Descrierile istorico-geografice subsumează idealismul colectiv și arată debutul ideologiei identitare românești, profund marcată de tezele romantice.

Atenția pentru istorie este cu atât mai mare cu cât drepturile juridico-politice sunt mai intens cerute. Motivul preocupărilor intelectuale pentru trecut se explică și prin aceea că Dieta Transilvaniei nu a luat în discuție problema românească. Din acest motiv, teza primului venit, adică prezența românească în Transilvania încă din antichitate, devine o importantă referință juridică. Discutată în *Supplex Libellus Valachorum*, amintita teză era menită să susțină drepturile românilor de a fi recunoscuți ca națiune regnicolară. Contestarea ideii continuității de către intelectualii maghiari și sași generează, la rândul ei, ambiția de a proba prin studii extinse dreptul istoric al românilor de a fi egali cu celelalte „națiuni” și, deci, pe această bază, de a primi statutul de „a patra națiune” din Transilvania. În fine, extinderea demersului istoriografic era justificată de polemicele cu nobilimea comitatensă, dar și de înțelesul pe care l-au dat sașii Pământului Crăiesc (*Fundus Regius*)⁷.

Împreună cu Samuil Micu și Petru Maior, Budai-Deleanu a contribuit la răspândirea idealurilor de libertate și egalitate socială. În timp, el va gândi transformarea națiunii confesionale în națiune culturală. Multiplicatorul, adică presa, cărțile, școala și biserica, va juca un rol decisiv în pregătirea masei populației românești din Transilvania pentru asumarea identității în funcție de

⁶ I. Budai-Deleanu, *op. cit.* vol. I, p. 2.

⁷ Vezi *Supplex*-ul lui Inochentie Micu-Klein din 1743 în D. Prodan, *op. cit.* p. 435-459; vezi *Supplex Libellus Valachorum*, *ibidem*, p. 455-480.

limbă, origini și istorie. Căutând să elibereze discursurile istorice, literare și filosofice de eventualele semne de întrebare puse de criticile oamenilor de știință, Școala Ardeleană evidențiază trecutul doar cu gândul la viitor. Mult mai bine pregătit în comparație cu Gheorghe Șincai, Budai-Deleanu își articulase narațiunile, știind să-și argumenteze punctele de vedere și să formuleze interpretări bazate pe ample informații literar-istorice. Budai-Deleanu a propus o sumă de ipoteze de lucru ce contrazic adesea pe acelea ale congenerilor săi germani, maghiari sau slavi.

Despre originile popoarelor din Transilvania promovează dreptul pământului (*jus solis*) și dreptul sângelui (*jus sanguinis*), programe politice-identitare împrumutate din literatura germană și care vor deveni referințe de prima mână în conștientizarea identităților colective în zona Europei centrale și de sud-est. Din fragmentele citate rezultă că invocatele drepturi ale pământului și sângelui vor juca un rol cu totul diferit comparativ cu ideea de emancipare socială inițiată și coordonată de Viena. Dreptul geografiei devine drept istoric, iar acesta din urmă, drept politic⁸. Demonstrația este urmată cu fidelitate ori de câte ori sunt narate faptele privitoare la Dacia, la daci și romani, la romani și români. Ideea unei singure țări pe care doar un singur popor este îndreptățit să o stăpânească devine teza fundamentală a istoriografiei romantice românești (dar și a istoriografiei și politicii naționale ulterioare), ale cărei izvoare germane sunt numeroase.

Faptul că istoricul transilvan arată că țara este sortită unei identități singulare, și nu uneia plurale, probează înclinația sa spre un discurs în dezacord cu politica oficială habsburgică, aceea ce asigurase coabitarea mai multor grupuri religioase și crease școlile necesare modernizării tuturor comunităților din Imperiu. Memoriul *Supplex Libellus Valachorum* este mai atent la nuanțe decât opera istorică a lui Budai-Deleanu, recunoaște coabitarea româno-maghiaro-săsească, diversitatea culturală și denumirile localităților în limbile Transilvaniei⁹. Mesajele sale sunt reformatoare, inspirate din gândirea rațională luministă. Revendicările sunt gândite în termenii programelor politice avansate din Europa occidentală¹⁰. Probabil, toate acestea se datoraseră faptului că memoriul fusese un document adresat oficialităților, în vreme ce scrierile lui Budai-Deleanu (publicate ori rămase în manuscris) puteau dezvolta idei mai îndrăznețe.

Atunci când discută ideea de identitate, Budai-Deleanu o face într-un mod vizionar. „În timpurile străvechi ținuturile acestea nu au avut nicio denumire proprie, fiind ascunse multă vreme sub numele de Sarmația și Sciția. Apoi însă, după ce a fost unită de daci într-un stat bine rânduit, întreaga regiune cuprinsă între

⁸ Așa va rămâne până la începutul secolului al XXI-lea. Vezi exemplele oferite din fosta Iugoslavie, probate prin studii recente. Cf. Tom Gallagher, *Balcanii la începutul mileniului trei*, Edit. Humanitas, București, 2006.

⁹ D. Prodan, *op.cit.*, p.479: „Comitatele, scaunele, districtele și comunitățile orășenești în care românii întrec la număr celelalte națiuni să-și aibă numirea și de la români: acele însă în care celelalte națiuni covârșesc cu numărul să și-o aibă de la aceste sau să poarte nume mixt, unguresc-românesc, săsesc-românesc...”

¹⁰ *Ibidem*.

Munții Carpați, Nistru, Marea Neagră, Dunăre și Tisa a început să poarte numele de Dacia. Mai târziu, împărțindu-se țara de mai multe ori, a purtat numele de Gothia, Gepidia, Patzinachia, Cumania, Bulgaria, după diferitele popoare care au stăpânit în diferitele ei părți. În cele din urmă, s-au format din ea trei provincii mai de seamă, anume Transilvania, Țara Românească și Moldova, la care pot fi adăugate părțile Ungariei de dincoace de Tisa și Banatul Timișoarei, împărțire ce se păstrează pînă astăzi”¹¹. Ideea unității teritoriale este una centrală în demersul intelectualului și ea este reluată în numeroase ocazii, reprezentând firul cărții. Ratașarea Partium-ului și Banatului Timișoarei la celelalte regiuni invocate vine în întâmpinarea aceluiași demers ideologic. Istoria și geografia sunt instrumente pentru justificarea gândirii politice: dobândirea de către românii din Transilvania a egalității în drepturi cu celelalte comunități ale regiunii. Erudiția este una impresionantă, însă demersul este făcut în beneficiul ideilor politice contemporane lui, și nu în acela al cunoașterii. Dacă admitem această observație, vom fi de acord că orientarea intelectualului transilvan era mai mult una romantică decât una luministă.

Problema demografică este tot timpul în atenția lui Budai-Deleanu, dar și a urmașilor săi, cu toții transformând-o în cel mai des invocat mijloc de argumentare a dreptului istoric românesc asupra regiunilor de la Carpați și Dunăre. Atunci când invocă provinciile Partium și Banat, Budai-Deleanu nu explică lucrurile și nu contextualizează raporturile sociale și administrative. Amintitele regiuni nu au fost și nici nu puteau fi așezate atunci (la începutul secolului al XIX-lea) și nici mai târziu sub un numitor comun cu Transilvania. Existau diferențe în ceea ce privește administrația, ierarhiile sociale, nivelul de dezvoltare economică și diversitățile religioase și culturale, ceea ce va programa în chip particular timpul emancipării. Transilvania și Banatul nu beneficiau de un model cultural identic. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, regiunile Partium și Banat au fost mult timp sub administrația directă a Imperiului otoman, iar în secolul al XVIII-lea dobândiseră un statut distinct în raport cu Marele Principat al Transilvaniei (numit astfel începând cu anul 1765).

Banatul Timișoarei de exemplu, după ce a fost lăsat în paragină de turci, a fost adus de Habsburgi la standardele instituționale, economice și social-culturale ale regiunilor din imperiu. Acest lucru s-a petrecut după o perioadă de 60 de ani de administrație militară și civilă exercitată în mod direct de Viena (1718-1779). În situația noilor teritorii achiziționate de Imperiu, în discuție erau diferitele procedee ale politicii aceleiași puteri. Fiecare regiune era condusă în funcție de particularitățile locale. Habsburgii au ținut seama că Transilvania era o provincie diferită de Banat, cu o altă configurație socială, cu o organizare comunitar-lingvistică și confesională ce data de secole și în care fiecare grup avea un rol economic stabilit. Relațiile feudale rămăseseră foarte puternice în această regiune, îngreunând procesul de modernizare. Legile, *Approbatæ Constitutiones*, datau din

¹¹ *Ibidem*.

timpul Principatului autonom al Transilvaniei, iar încercările de înnoire ale imperialilor după încorporarea regiunii au întâmpinat multă vreme rezistența locală. Nici moștenirile confesionale sau culturale nu erau identice în Banat și Transilvania.

La fel ca alți membri ai Școlii Ardelene, Budai-Deleanu a fost interesat de legile care puteau oferi românilor șanse de afirmare. În schimb, modelele de guvernare introduse de imperiali și rezultatele lor privind coabitarea pașnică a diverselor religii, romano-catolică, evanghelic-luterană, reformato-calvină, greco-catolică, ortodoxă, unitariană, mozaică, nu au aceeași relevanță pentru autorul cărții *Despre originile popoarelor din Transilvania*. Cu atât mai puțin subtilitățile culturale, mai cu seamă că ele intenționau să consolideze puterea administrativă a Vienei, și nu să încurajeze mișcările politice ale unora sau altora dintre multiplele grupuri ce populau Imperiul. Iată de ce merită să subliniem o dată în plus transformarea istoriei într-un instrument pentru justificarea revendicărilor: dobândirea de către românii din Transilvania a egalității în drepturi cu celelalte comunități ale regiunii.

În ceea ce privește asocierea Transilvaniei cu Moldova și Valahia, Budai-Deleanu nu era preocupat și, probabil, nici nu avea informații suficiente să prezinte toate particularitățile rezultate din evoluțiile statale. Dincolo de similitudinile de limbă, religie și tradiții, Budai-Deleanu evidențiază, totuși, diferențele datorate sistemelor politice și legislative existente în regiunile situate de-o parte și de alta a Carpaților. Dacă în Transilvania și Banat se impusese modelul habsburgic pentru toți locuitorii, inclusiv pentru români (ei fiind incluși în secolul al XVIII-lea ca egali beneficiari ai proceselor de modernizare alături de celelalte populații ale regiunii), modelele turc și bizantino-fanariot din Moldova și Valahia propagaseră un set de valori generând o cultură socială și politică distinctă¹².

Amalgamarea ideilor luministe și romantice

Pornind de la ideile luministe, istoricul Budai-Deleanu se referă la pluralitatea culturilor transilvane. El definește regiunea în toate cele trei limbi principale, româna, germana și maghiara. Transilvania a fost numită deopotrivă *Ardel* (preferând această formă și nu aceea de Ardeal, uzitată de populația română a regiunii), *Siebenbürgen* și *Erdély*. Aidoma colegului său Petru Maior, Budai-Deleanu a folosit o asemenea ocazie spre a polemiza pe tema noțiunii *Erdély*. El susținea că termenul maghiar de *Erdély* ar fi fost precedat de acela românesc, *Ardel* (Ardeal), și că *Erdély* provine din împrumutul și adaptarea noțiunii *Ardel* (Ardeal). „Înainte vreme scriitorii latini și unguri o pomeneau (Transilvania, n.m.) și ca Ultrasilvania, iar cei greci ca Pannodacia și Ardelium. Astăzi, unii vor să tragă din rădăcina maghiară obârșia numelui Ardel (căci așa trebuie pronunțat acest nume),

¹² Victor Neumann, *Ideologie și fantasmagorie*, Polirom, Iași, 2001, p. 30-49. Asupra diferențelor invocate, vezi și observațiile lui Adrian Marino din cartea sa, *Libertate și cenzură în România. Începuturi*, Edit. Polirom, Iași, 2005, p. 48.

de la care ungurii au luat al lor nume Erdély, anume din erdő-elve (începutul pădurii) sau din erdő-hely (locul pădurii). După părerea mea însă e o încercare fără rost, căci e sigur faptul că ungurii au împrumutat acest nume de la români, locuitorii cei vechi ai Transilvaniei...¹³”

Însele polemicile demonstrează că lucrarea *Despre originile popoarelor din Transilvania* trebuia să rețină atenția prin conținutul său militant. Budai-Deleanu amalgamează informația erudită și enciclopedismul, raționalismul și gândirea luministe cu idealurile romantice. Amintitele modalități de abordare a geografiei și istoriei au stimulat disputele intelectuale și politice. Interferarea istoriei Daciei cu aceea a Imperiului Roman este prilejul cel mai potrivit pentru Budai-Deleanu spre a demonstra originile romane, vechimea și, în consecință, drepturile românilor în regiunile în care sunt așezați. Români sunt urmașii direcți ai coloniștilor romani, observație întâlnită la toți reprezentanții Școlii Ardelene și la discipolii lor. Dacii care au rămas după războiul daco-roman din anii 105-106 fie s-au supus, fie au ales exilul în locul sclaviei și, în consecință, s-au deplasat în regiunile învecinate. „Unii [autori] spun că ei ar fi fost într-atât de cuprinși de ură împotriva romanilor, încât, omorându-și mai întâi soțiile și copiii, apoi dând foc orașelor și cetăților, după un fel de ospăț ținut în peșterile munților, ar fi pierit bând otravă într-un ritual solemn”. Budai-Deleanu arată că împăratul Traian a transformat Dacia într-o provincie romană, aducând apoi oameni din toată lumea romană spre a popula câmpiile și orașele și a forma colonii. „De atunci, Dacia a fost denumită provincie imperială și pe timpul cât a durat stăpânirea romanilor ea a fost condusă de un propretor care era și comandantul legiunii a XIII-a”¹⁴.

Viitoarea propagandă a ideii naționale se va servi de această suprapunere a timpurilor istorice prin asocierea romanității cu românitatea. Ideologiile etno-culturale și etno-naționaliste se vor regăsi în teoriile identitare debutând la sfârșitul secolului al XVIII-lea și inflamându-se adesea pe parcursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea. Din acel moment începând, cartea de istorie va fi permanent legată de identificarea originilor și explicitarea vechimii românești, de sublinierea ideilor de continuitate și de superioritate numerică a românilor în raport cu alte grupuri ce trăiesc în aceeași regiune. Din acel timp al misticii romantice datează atitudinea asemănătoare față de trecut în istoriografiile română și maghiară. Formularea idealului lui Budai Deleanu, al celorlalți membri ai Școlii Ardelene nu făcea parte din politicile autorităților habsburgice. Intelectualii Școlii Ardelene dezvoltaseră ideologia etno-națiunii românești din Transilvania contrară stabilității imperiului și deci nedorită de administrația acestuia.

Începutul alfabetizării și mai ales accesul la școlile înalte au stimulat adaptarea la politicile despotice-luministe ale împăraților Maria Tereza și Iosif al II-lea. Instrucția școlară deschisese însă și alte perspective, ca de exemplu accesul la ideea de națiune politică, respectiv, imaginarea ei prin intermediul limbii,

¹³ Budai-Deleanu, *op. cit.*, p.12.

¹⁴ *Ibidem*, p. 86.

pământului, originilor istorice comune, în genere, prin intermediul culturii. Disciplina și studiile riguroase urmate la Colegiul Sancta Barbara de la Viena au contribuit la formarea intelectualilor români de ținută europeană. Împărăția de la Viena a introdus ideile modernizatoare, a stimulat un oarecare liberalism, fără ca el să fi fost similar aceluia britanic sau francez. Vom vedea mai bine acest lucru atunci când vom descoperi că similaritățile cu Occidentul existau doar în cazul elitelor religioase sau laice, emanciparea fiind un program al împărăției, destinat să lumineze de sus în jos. Luminismul nu va aduce libertate decât pentru o minoritate ce avea acces la instrucție. Chiar dacă nobilimea nu era reprezentativă numeric, modelul ei avea să fie îmbrățișat de Budai-Deleanu și de congenerii săi, mai târziu, de toată inteligența română. Aspectul e cel puțin discutabil, dacă nu perdant, în contextul lumii moderne. Prin urmare, deși debutase în secolul al XVIII-lea, alfabetizarea mulțimii transilvănene va întârzia până la începutul secolului al XX-lea și nu va atrage după sine nici cultura individualistă și nici egalitatea șanselor. În schimb, amintitul traseu va demonstra întârzierea în schimbarea mentalităților masei.

Transilvania habsburgică a avut acces la cultura europeană și la setul de valori al Occidentului mai repede decât regiunile de la est și sud de Carpați locuite de români. Grație cultivării limbii materne și a traducerilor din latină, germană și franceză, intelectualii români din Transilvania au putut prelucra mai repede informațiile timpului comparativ cu aceia din Moldova și Valahia, aflați (în secolul al XVIII-lea) sub dominația școlii de limbă greacă. Mulțumită folosirii limbii germane și frecventării școlilor de erudiție luministă, intelectualii români din Transilvania s-au făcut cunoscuți, intrând în sistemul administrativ austriac, dobândind faimă prin universitățile în care studiaseră, dar mai ales formulând replici ideologice la adresa aristocrației istorice locale. Gheorghe Șincai, Budai-Deleanu, Petru Maior, Samuil Micu, Molnar-Piuariu au reprezentat grupul de receptori români de cel mai bun nivel intelectual, familiarizați cu problemele politice ale epocii lor.

Cu toate că în prima fază au urmat școlile imperiale, cum se întâmplase și în cazul lui Budai-Deleanu, intelectualii români din Transilvania s-au apropiat și au utilizat apoi mesajele culturale romantice generate de universitățile protestante germane. Cea dintâi consecință a studiilor a fost laicizarea intelectualității. După ce se pregătise în atmosfera religioasă a Blajului, ea se va lăsa atrasă din ce în ce mai mult de ideea națiunii. În consecință, locul și rolul de până atunci al bisericii va fi înlocuit de o ideologie politică. La fel ca centrul ortodox de la Karlowitz sau ca mediul cărturăresc din Atena sârbilor (Novi-Sad), Blajul greco-catolic va exploata oportunitățile oferite de Viena în beneficiul multiplicării propriei elite, al formării propriei ierarhii comunitare și al gândirii conștiinței naționale. Ceea ce observăm studiind operele Școlii Ardelene este că, paralel cu receptarea ideilor raționale și mercantiliste ale Vienei, acestea sunt contaminate de o *Völkischekultur* propagată sistematic de renumiții învățați ai Universității din Göttingen¹⁵. Aceasta din urmă

¹⁵ Vezi Victor Neumann, *Convergențe spirituale*, Edit. Eminescu, București, 1986, cf. cap. Ștefan Stratimirovici și istoria românilor, p. 71-84.

va deveni modelul demn de urmat¹⁶. Sașii, românii, slovacii, sârbii au fost influențați de operele școlii germane. August Ludwig Schlözer și Johann Christoph Gatterer deveniseră istoricii lor de referință. Ce înseamnă aceasta? Dincolo de meritele incontestabile în evoluția istoriografiei de la stadiul de legendă sau poveste la acela de știință¹⁷, cei doi istorici și gânditori au promovat criteriile diferențialiste în abordarea trecutului istoric. Istoriei universale i-au preferat istoria popoarelor.

Potrivit filosofiei și istoriografiei speculative ale *Sturm und Drang*-ului, două erau perspectivele ce urmau a fi aplicate istoriei: una cu fața spre trecut și alta cu fața spre viitor. Schlözer, aidoma lui Fichte¹⁸, pune accentul pe educație, conferind istoriei rolul de educator: „Marea misiune a istoriei servește la educarea și bunăstarea societății burgheze”. După același Schlözer, „scrierea istoriei în întregimea ei” trebuia considerată ca o „mare fabrică ridicată fără a privi”, care cuprindea deopotrivă colecționarea, cercetarea și reprezentarea¹⁹. Noua societate burgheză se concepe pe sine ca popor, ca națiune și, prin aceasta, filozofii și istoricii romantismului german vor gândi și vor acționa pentru unirea tuturor fragmentelor științifice parțiale. Scopul este explicit formulat de Fichte: „Vorbesc despre germani îndeobște, pentru germani îndeobște, fără adică să iau în seamă – dimpotrivă, înlăturându-le, respingându-le – toate deosebirile ce ne despart, pe care evenimente nenorocite le-au adus de veacuri în națiunea noastră unitară... voi arăta că numai trăsătura fundamentală – comună germanismului – va putea scăpa de pieire națiunea noastră, azi când se găsește la confluența cu străinătatea; în fine că numai în această trăsătură fundamentală comună putem să ne redobândim ființa noastră. Despărțirea prusianului de ceilalți germani este artificială, întemeiată pe instituții arbitrare și statornicite de întâmplare. Despărțirea germanului de celelalte națiuni europene este întemeiată pe natură²⁰”. Rezultă că separarea istoriilor despre stat și popor²¹ este neavenită, că națiunea germană este unitară dintotdeauna și că ea este diferită în raport cu a altor europeni în temeiul naturii. În accepțiunea lui Fichte, ideea colectivistă se substituie aceleia individuale, educația urmând să promoveze specificitatea națiunii²². În cultura germană debuta astfel o idee națională negând ori cel puțin neglijând dreptul persoanei, o idee diferită de aceea franceză dezvoltată întâia oară în Marea Revoluție de la 1789. Fusese un moment important al evoluției gândirii politice. Orice demonstrație va fi pusă în slujba

¹⁶ Ștefan Pascu și Ladislau Gyémánt, *Introducere* la Budai-Deleanu, *op. cit.*, p. XLVIII.

¹⁷ Apud Reinhart Koselleck, *Geschichte*, în *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, vol. 2, 1975, p. 647-658.

¹⁸ J.G. Fichte, *Cuvântări către națiunea germană*, traducere de Const. Lăzărescu, Edit. Casei Școalelor, București, 1928. Vezi *Cuvântările I, II și III*, p. 3-66.

¹⁹ A.L. Schlözer, *Prefață* la Abbé Mably, *Von der Art die Geschichte zu schreiben*, traducerea germană de F.R. Salzmann, Strassburg, 1784, p. 7.

²⁰ Fichte, *op. cit.*, p. 8.

²¹ Schlözer, apud *op. cit.*, p. 79.

²² Fichte, *op. cit.*, p. 21.

conștientizării ideii de națiune și unitate națională²³. Citatele de mai sus sunt simptomatice pentru modul în care este criticată și dezavuată gândirea luministă și pentru felul în care unicitatea ia locul pluralității, ideologia monoculturală se substituie diversității culturale.

Noua orientare germană pune stăpânire pe o parte a intelectualității din Transilvania, pe gândirea politică al lui Budai-Deleanu și a colegilor săi, fără a contribui la afirmarea spiritului revoluționar. Reformismul Școlii Ardelene – mai evident în *Supplex Libellus Valachorum* decât în cărțile scrise - nu avea în vedere subminarea puterii imperiale. Era doar formator al ideii naționale române, devenită în secolul următor idee etno-națională, cu extensie și dincolo de Carpați²⁴ prin generațiile de discipoli ai Școlii Ardelene. Adrian Marino susține că naționalismul ardelenilor s-ar fi rezumat la unul „regional” și în acest sens citează „fidelitatea” lui Samuil Micu pentru Casa de Habsburg, fidelitate afirmată, între altele, în cartea *Brevis Historica Notitia*.

Faptul că Samuil Micu era loial Vienei se datora rezultatelor politice, educaționale și de emancipare socială realizate prin intervenția imperiului. În al doilea rând, poziția lui nu poate fi generalizată. Congenerii săi nu au exclus celelalte provincii românești din ideologia lor (exemplul lui Budai-Deleanu este relevant), iar discipolii Școlii Ardelene au circulat, s-au așezat și au activat cultural și politic în cele mai importante orașe ale Moldovei și Valahiei în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Ei au desfășurat și o intensă propagandă națională dincolo de Carpați. Naționalismul transilvănenilor era unul destinat tuturor românilor. Cât privește absorbția ideilor europene, ea nu a fost făcută doar în scop liberal, cum evidențiază A. Marino, ci mai cu seamă în scopul revendicării drepturilor, respectiv, în sensul formării unei elite a românilor care să fie recunoscută de mase și să acceadă la statutul de putere administrativă și judecătorească ai domnia acelor sașilor, secuilor și maghiarilor. Școala Ardeleană era preocupată de ideea de identitate colectivă cu mult mai mult decât de drepturile omului și ale cetățeanului. Ea conștientizase prioritățile și înțelese că relația cu cei mulți reprezenta o verigă încă insuficient consolidată. Apoi, idealul luminist al românilor nu generase o orientare cosmopolită așa cum se întâmplase în alte culturi, explicația fiind aceea că naționalul în sens politic-modern își aștepta rezolvarea prin formarea conștiinței masei²⁵. Suspiciunile față de străini și față de descrierile provenind dinafara

²³ Vezi diferențele dintre iluminiști și romantici semnalate de Karl Popper, *op. cit.*, p. 143-144.

²⁴ Adrian Marino, *Libertate și cenzură în România. Începuturi*, Edit. Polirom, Iași, 2005, p. 26, 48. Autorul arată că mentalitatea tradițională moldo-valahă a timpului era mult depășită în comparație cu aceea din Transilvania, inspirată de izvoarele europene laice și liberale și care introdusese în secolul al XVIII-lea <spiritul critic sănătos>. Pentru ideea fidelității lui S. Micu față de Habsburgi, cf. *Idem, op. cit.*, p. 38.

²⁵ Vezi I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean 1697-1792*, traducere din limba maghiară de Maria Someșan, București, Edit. Pythagora, 2001, p. 380. E o falsă problemă aceea potrivit căreia naționalismul era o prioritate a societății române transilvane. În schimb, e adevărat că el devenise un mijloc al noii elite românești, interesată să ocupe poziții mai bune în ierarhia statală.

spațiului și culturii românești se datorează importanței acordate perspectivei monoculturaliste și diferențialiste.

Budai-Deleanu se inspiră din cultura protestantă germană, aflată în urma gândirii politice franceze și, cu atât mai mult, în urma aceleia britanice. Desigur, orientarea spre formularea drepturilor de libertate și reprezentare politică egală a românilor cu celelalte grupuri consună cu ideea de libertate și era justificată în contextul în care activa Școala Ardeleană. Prima modernizare intelectuală în spațiul transilvan prin receptarea ideilor occidentale a fost o realitate, însă ea s-a produs într-un moment în care ideile luminate erau deja respinse ori intraseră într-un con de umbră. Avusese loc afirmarea plenară a misticii romantice, contrară mesajului luminilor. Pentru că tranziția de la un curent la altul în spațiile de limbă germană s-a petrecut rapid și Transilvania se afla sub o influență culturală germană, principiile luminate vor fi repede date uitării. În secolul al XIX-lea, de modernizare va profita doar clasa cultă, urbană. E direcția dominantă în Europa centrală și de sud-est. De unde și geneza unei alte gândiri politice în comparație cu Vestul, a unui alt mod de înțelegere a identității colective. El are prea puțin de-a face cu spiritul liberal, fapt evidențiat de ignorarea filosofilor din familia lui Locke ori Montesquieu. Idei precum drepturile civice și drepturile persoanei nu vor deveni nicicând dominante în mediile românești²⁶.

În anii în care Budai-Deleanu scria despre originile popoarelor din Transilvania, sensul termenului de „istorie” începuse să se contureze. Reinhart Koselleck a arătat că pentru luminiști istoria era deja un concept modern care echivala cu o creație. Avusese loc o contaminare a conceptului din punctul de vedere al complexului evenimential și al aceluia de cunoaștere, narațiune și știință istorică²⁷. Ceea ce este remarcabil este că Budai-Deleanu învățase să construiască o istorie în acord cu timpul său. I-a dedicat mult studiu și a înțeles și el să despartă discursul istoric de literatură. Învățase să critice descrierile altora, să conjuge narațiunile, respectiv, să propună o istorie ca limbaj social și politic. Fără să-i definească funcția, așa cum o făcuse Johann Christoph Adelung, el a reușit să confere coerență textului său și a demonstrat că este cu mult mai mult decât un cronicar al evenimentelor.

Ca român ce a luat parte la redactarea celebrului memoriu *Supplex Libellus Valachorum*, Budai-Deleanu a fost profund ancorat în problemele contemporane lui. În cartea sa, *Despre originile popoarelor din Transilvania*, prezintă originea

²⁶ Pentru pătrunderea ideilor europene în Transilvania și Banat în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, vezi pe larg Victor Neumann, *Tentația lui Homo Europaeus. Geneza ideilor moderne în Europa centrală și de sud-est*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Edit. Polirom, Iași, 2006, p. 137-159 și 161-229. Cf. și A. Marino, *op.cit.*, p.37-53. Pentru tema discrepanțelor sociale și a modului în care acestea au afectat gândirea politică în secolul al XIX-lea, vezi sensurile atribuite noțiunilor identitare românești la Victor Neumann, *Neam, popor sau națiune. Despre identitățile politice europene*, ediția a II-a, Edit. Curtea Veche, București, 2005, p. 119-146 și p. 149-180.

²⁷ Cf. R. Koselleck, *Geschichte*, în *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, vol.2, 1975, p. 647-658.

romană a românilor și limba mamă, latina, ca argumente ale ideii de națiune. Pe acest teren întâlnește variate ipoteze sau „părerii”, iar pe acelea care nu intră în consonanță cu a sa le combate. În momentul în care discută sensul termenilor valah, latin și român, el precizează că slavii folosesc vlach, vloch și voloch spre a identifica pe români. În același scop, germanii uzează de noțiunile Velch, Velsch. „De altfel, originea romană a românilor [o afirmă] nu numai tradițiile proprii, ci și scriitorii mai cunoscuți din aproape toate epocile trecute, astfel încât pare cu totul de mirare cum unii [autori], fie mai puțin cunoscători în aceste lucruri, fie străduindu-se să-și bată joc de români, au venit cu [diferite] părerii, dintre care unele au socotit că românii sunt urmașii dacilor, altele că sunt un neam [născut] prin amestecul dacilor cu romanii prin căsătorii, iarăși alții că sunt mai mult decât atât, un amestec al tuturor neamurilor barbare care au locuit pe rând în Dacia...” Autorul era încredințat că oricine va întreprinde o cercetare mai serioasă va observa că „toate părerile amintite au fost născocite în cancelariile din Ungaria și Transilvania de către dușmanii națiunii române și au fost apoi luate drept bune de către străinii prea puțin cunoscători în această privință²⁸”.

Originile românilor față în față cu acelea ale maghiarilor, secuilor și sașilor

Ideile ce probau unicitatea sau singularitatea erau preferate. Așa se explică respingerea căsătoriei daco-romane, a amestecului de populații, a unei identități mixte stând la temelia formării poporului român. Refuzul asocierilor sau al convergențelor l-a călăuzit pe Budai-Deleanu cu atât mai mult cu cât acestea nu susțineau teza militantismului său identitar și politic. Amintitul refuz se regăsește și la o parte dintre intelectualii români pașoptiști, cu deosebire la aceia originari din Transilvania. În legătură cu tema originii și continuității romane pe teritoriul Daciei, temă în sprijinul căreia Budai-Deleanu adusese informații și trimiteri la izvoare, învățatul ardelean spune: „...chiar dacă într-adevăr ar fi avut loc acea emigrare a tuturor coloniștilor din Dacia, eu cred, ținând seama de împrejurările de atunci, că în primul rând nu întreaga Dacie a fost lăsată de Aurelian barbarilor, adică nu întreaga provincie cucerită de la Decebal, căci obiceiul romanilor era ca, atunci când erau despărțiți de barbari printr-un fluviu, să-și păstreze întărituri pe ambele maluri... o parte însemnată a coloniștilor romani a rămas în Dacia în pofida retragerii de către Aurelian a armatei²⁹. Asocierea romanilor cu românii devenise o prioritate în demonstrarea continuității. Aspectul demografic urma să dicteze orientarea politică. Ideea romană în Dacia Traiană devenise argumentul forte în susținerea ideii că românii erau băștinașii provinciei³⁰. Aceeași asociere o găsim și în ceea ce privește limba, „româna fiind originară pe de-a întregul din graiul antic vorbit în Latium sau mai bine zis din limba populară a romanilor...”³¹

²⁸ Budai-Deleanu, *op. cit.*, vol. I, p. 186.

²⁹ *Ibidem*, p. 190.

³⁰ *Ibidem*, p. 186.

³¹ *Ibidem*.

Atunci când în centrul atenției ajung celelalte comunități din Transilvania și originile lor, deslușim încă o dată militantismul. Formarea ungarilor ca națiune este transferată „în ținuturile unde au locuit în vechime și de unde au migrat ei în Europa”. Cronicile medievale devin argumentul forte în procesul de descoperire a națiunii ori de negare a posibililor concurenți în stăpânirea aceluiași teritoriu. Budai-Deleanu probează că și-a însușit lecția lui Schlözer și a lui Herder, teoriile diferențialismului etnic fiind omniprezente. Despre originea ungarilor scrie astfel: „Dacă se pun față în față cu mai multă grijă mărturiile pe care ni le-au lăsat scriitorii proprii ai ungarilor și cele ale istoricilor latini, greci și ruși despre patria ungarilor, devine foarte clar faptul că ea trebuia așezată lângă fluviul Volga, odinioară fiind zona preferată de locuire a hunilor”³². Potrivit istoricului, Panonia și Transilvania au fost târziu ocupate de unguri, iar în acest caz originea lor din zona Volgăi îi situează în ipostaza de cuceritori ai unui teritoriu aparținând altor comunități.

Cât despre originile secuilor din Transilvania, Budai-Deleanu crede că sunt greu de identificat. El presupune că aceștia au ajuns în Transilvania prin învoirea regelui Arpad al ungarilor. Dreptul istoric al ungarilor și al secuilor trimite la o altă regiune decât aceea în care trăiau, una aflată în zona asiatică numită „Sciția”³³. Izvorul cel mai des citat este *Cronica* notarului anonim al regelui Bela al Ungariei. Și mai interesant este faptul că originile sașilor reprezintă un subiect de controversă, ocupând un spațiu relativ întins în cartea istoricului român. Disputa este în jurul așa-numitului domeniu al coroanei aflat în folosința populației de limbă germană. „Sașii, scrie Budai-Deleanu, nu au niciun temei să se bucure atâta de această donație andreană privind pământul lor, căci... i se opune și faptul că, după dreptul ungar și obiceiul străvechi, ori de câte ori regii dăruiau niște ținuturi, ei obișnuiau să arate cu grijă care sunt aceste ținuturi și pământuri dăruite și să le desemneze hotarele, pentru pomenirea viitoare a urmașilor, cât și pentru a evita certurile și a nu încălca proprietățile altora. Acest lucru ar putea fi dovedit prin sute de exemple... Așadar nu era vorba de cum și unde să locuiască sașii, ci numai de jurisdicția civilă și unele scutiri care le reveneau din vechime”³⁴. În concluzie, de vreme ce donația andreană nu are puterea unui act public statornicind stăpânirea sașilor asupra Pământului Crăiesc, dreptul lor asupra acestuia poate și trebuie să fie contestat³⁵.

În *Despre originile popoarelor din Transilvania* prevalează demonstrațiile de factură erudită. Budai-Deleanu își însușise un mod de a gândi, a scrie și a vorbi în acord cu aspirațiile politice ale timpului său. Dincolo de credibilitatea științifică, acesta simboliza un câștig esențial în procesul emancipării și reprezentării românești. La fel procedase Petru Maior, care polemiza pe teme istorice ori de câte ori îi era contrazisă teza. Amândurora li se părea că opiniile diferite de ale lor

³² *Ibidem*, p. 238.

³³ *Ibidem*, p. 276.

³⁴ *Ibidem*, p. 290.

³⁵ *Ibidem*, p. 294.

fuseseră formulate în cancelaria din Ungaria sau în aceea a Transilvaniei, instituții dominate de nobilimea maghiară și socotite a priori potrivnice drepturilor revendicate de ei în numele comunității românești. Din punctul de vedere al mișcării istoriografice, generația Școlii Ardelene avea de surmontat marele handicap potrivit căruia metodele și mijloacele de abordare a trecutului erau produse intelectuale de împrumut. La fel se întâmplase și în mediile cehești, slovace, maghiare, sârbești, săsești. Problema era că noile teorii identitare proveneau adesea din filologia clasică germană, una ce avusese puține legături cu realitățile sociale, culturale și politice din regiunile Imperiului habsburgic³⁶.

* * *

Cred că raportul emițător-receptor poate indica extensia adevărilor parțiale, precum și felul în care istoricul a contribuit la elaborarea identității culturale și politice a viitoarei națiuni române. Trebuie să mai știm însă că o parte dintre frământările și controversele lui Budai-Deleanu au apărut pe fondul unei geografii nesigure, al unui loc aflat în interval, acolo unde catolicismul și ortodoxia se întâlneau și acolo unde parțial își dăduseră mâna spre a construi puntea numită religia greco-catolică. Lumea Școlii Ardelene a fost una greco-catolică în primul rând, una a intervalului ce poate fi înțeles doar descoperind ambivalențele culturale ale întregii Europe Centrale și Est-Centrale. Rezultând din interesele Casei de Habsburg, amintita biserică s-a transformat în principala instituție formatoare a elitelor românești din Transilvania, contribuind totodată la emanciparea socială și la elaborarea ideologiei politice. Este de reținut și faptul că în interiorul organismelor statale unde se vorbea aceeași limbă germană, Casa de Habsburg (din 1804, Imperiul Austriac) și Prusia, existau aspirații politice contradictorii. Ele fuseseră generate de geografii diferite, de biserici și culturi diferite. Austria era catolică, în vreme Prusia era protestantă; Austria era un imperiu, în timp ce Prusia era un regat; Austria dezvoltase politici și diplomații continentale, în vreme ce mica Prusie se limitase la idealuri regionale în care primau reformele administrative și organizarea militară potrivit atât aristocrației, cât și burgheziei. Dintotdeauna, Habsburgii și Hohenzollernii au reprezentat două familii nobliare arborând două modele politice distincte. Controversele lor erau profunde și au avut ecou în formarea setului de valori culturale la germani, dar și la celelalte comunități lingvistice din arealul central și sud-est european. Ele s-au prelungit până în Transilvania secolului al XVIII-lea, fapt lesne de identificat în diferențele de orientare religioasă și în disputele dintre protestanți și catolici.

³⁶ Situația este similară în Peninsula Balcanică, unde influența exercitată de Herder a fost impresionantă prin falsificarea realităților. Vezi în acest sens Victor Neumann, *Volk (Popor) și Sprache (Limbă) în gândirea lui Herder. Teoria speculativă a etno-națiunii*, în Victor Neumann, *Neam, Popor sau Națiune. Despre identitățile politice europene*, ediția a II-a revăzută, Edit. Curtea Veche, 2005, p. 47-84.

Pe de altă parte, Europa habsburgică nu avea un echivalent organizatoric în Balcanii turcești. O analiză comparativă a celor două entități statale este la fel de utilă înțelegerii aceluși timp istoric precum comparația dintre Casa de Habsburg și Regatul Prusiei. Același comparativism întemeiat pe studiul izvoarelor literare, filosofice și istorice va ajuta la deslușirea nuanțelor în procesul de modernizare și va contribui la înțelegerea atât a convergențelor, cât și a divergențelor dintre Habsburgi și turci. Respectiv, pentru o fază imediat următoare, va identifica sensurile naționale și statale din Europa Centrală și de Sud-Est³⁷.

Pentru inteligențele zonei amintite, Școala de la Göttingen a fost un reper. Ea influențase mediul în care se mișca Budai-Deleanu. Iată de ce o bună înțelegere a textului său presupune o reflecție asupra izvoarelor intelectuale, respectiv, dezvoltarea amalgamării ideilor luministe și romantice. Occidentul a făcut distincție între cele două curente de idei, ceea ce nu s-a întâmplat în cazul culturii germane și nici al intelectualității de alte limbi ce s-a inspirat din aceasta. De exemplu, etnografismul și lingvistica practicate în regiunile Europei Centrale și de Sud-Est își au originea comună în operele romanticilor germani, motiv pentru care trebuie să fim de acord că bazele luministe au fost exploatate mai mult în scopul „entuziasmului sentimental” (Karl Popper) și mai puțin în sensul construcției raționale a administrațiilor locale și regionale. Iată de ce rezultatul cultural pare de neînțeles din afara spațiilor în discuție, generând, uneori până astăzi, limbaje și mesaje paralele.

Istoriografia română de după Școala Ardeleană a perpetuat teza uniformizării regionale, fără a supune dezbaterii moștenirile culturale, diversitatea religioasă, interferențele de tradiții și obiceiuri, pluralitatea lingvistică. Și, mai ales, fără a problematiza și a contextualiza trecutul. Nu numai perioadele premergătoare formării statului național, dar și acelea de după au fost marcate de abordarea mitologică a istoriei. Refuzând o discuție critic-rațională asupra neajunsurilor documentare și interpretative, refuzând problematizarea, istoriografia română de după Școala Ardeleană a reacționat ideologic față de descrierile, analizele și interpretările construite pe conceptul de diversitate regională. Pornind de la tezele purismului latinist al Școlii Ardelene – Budai-Deleanu excela în susținerea lui –, dar și de la îndreptățitele revendicări identitar-politice din epoca luminist-

³⁷ Modelele de organizare și regulile de existență socială erau foarte deosebite de la un capăt la altul al continentului. Pentru secolul al XVIII-lea, mergând de la Vest spre Est, am identificat cinci trepte culturale ce acționau în mod diferit și cu viteze diferite în procesul de geneză a ideilor moderne. Pe cea dintâi treaptă se afla Anglia, a cărei emancipare pornește în secolul al XVI-lea și a cărei alfabetizare se încheie în secolul al XVIII-lea. Într-o poziție secundă era Franța, a cărei criză de conștiință de la sfârșitul secolului al XVII-lea va contribui la receptarea gândirii revoluționare engleze și la debutul înnoirii. Pe a treia treaptă se afla Imperiul habsburgic, ce preluase de la occidentali știința, tehnicile novatoare și legile, declanșând un proces lent de emancipare în plin secol al XVIII-lea. Pe ultimele două poziții se situau Imperiile otoman și țarist, cu cele mai înapoiate forme de organizare a treburilor statale. Budai-Deleanu se situa în zona Europei habsburgice, acolo unde progresele intelectuale deveniseră un bun comun al elitelor intelectuale și unde în secolul al XVIII-lea politicile oficiale încercaseră crearea celor dintâi verigi de legătură cu masa.

pașoptistă, istoricii români păreau să nu fi înțeles îndeajuns tema convergențelor cu alte grupuri culturale și confesionale. Vom fi de acord însă că, pe urmele Școlii Ardelene și a discipolilor ei, istoriografia română a secolului al XIX-lea a servit îndelung politica formării conștiinței naționale și a statului național unitar.

Exegeses of the Past as Militantism: The Case of Ioan Budai-Deleanu's Political Thinking

Abstract

The paper tries to respond to the following questions: what was the real message of the Transylvanian School, particularly of Budai-Deleanu's – one of its prominent representatives of this school?; what kind of motivations did the Romanian scholars of Transylvania invoke to assert the idea of nation taking into account the fact that the program to fight the illiteracy within the population had just begun?; was the thesis according to which religion, culture and politics had shaken hands in the 18th century in order to generate a nation of the Romanian elites sustainable?; what were the consequences of the fact that the cultivated Romanian class took the advantages of emancipation and modernization?; what role did the Prussian Protestantism of German language play in forming Budai-Deleanu's and his generation's thought?; how justifiable was the use of geography and history as instruments of political championship?; how the melting of ideas of the intellectual thought was possible in Transylvania since there was an incompatibility between the orientation of the Enlightenment and that of Romanticism?

Budai-Deleanu was inspired by the German Protestant culture, which was behind the French and British political thought. The orientation towards formulation of the rights of freedom and equal political representation of the Romanians with the other groups was consonant with the idea of collective liberty and was justified in the context in which the Transylvanian School activated. The first intellectual modernization in the Transylvanian space by acquiring western ideas was a reality, however it has been produced in a moment when the Enlightenment ideas were either rejected or entered in a cone of shade. The plenary affirmation of the Romantic mysticism, contrary to the Enlightenment messages took place. Since the transition from one current to another in the spaces of German language happened rapidly and Transylvania was under a German cultural influence, the Enlightenment principles would be rapidly forgotten. In the 19th century, only the learned urban class would benefit of modernization. It used to be the dominant direction in Central and Southeastern Europe. Hence the genesis of a different political thought in comparison with the West, of a different way of understanding collective identity. It had little to do with the individual liberal spirit, a fact highlighted by ignoring the philosophers belonging to Locke's or Montesquieu's family. Ideas such as civil liberties and human rights had not become dominant in the Romanian milieu.

